

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Between exploitation and communism: Explorations in the Marxian theory of justice and freedom

Kreulen, E.

Citation

Kreulen, E. (1993). Boekbespreking van: Between exploitation and communism: Explorations in the Marxian theory of justice and freedom. *Acta Politica*, 28: 1993(4), 484-486. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450153>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450153>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

levert het wel op. Het streven naar stelsels van collectieve veiligheid lijkt in het 'Europa van na de Muur' op voorhand gedoemd te mislukken en, zeker waar in de bundel met de nodige deskundigheid over deze materie wordt gesproken, had het mij verstandiger geleken wanneer deze gevolgtrekking, hoe onprettig ook, onomwonden naar voren was gebracht.

A.W. Weenink

R.J. van der Veen, **Between exploitation and communism: Explorations in the Marxian theory of justice and freedom**, Wolters-Noordhoff, Groningen 1991.

De ondertitel van het proefschrift van de Amsterdamse politicoloog Van der Veen roept onmiddellijk bevreemding op. Dat komt niet zozeer omdat daarin over marxistische theorie wordt gesproken, maar wel omdat deze suggereert dat er een marxistische theorie zou bestaan over rechtvaardigheid en vrijheid. Zoals Van der Veen zelf aangeeft, vormde het begrip rechtvaardigheid voor Marx geen serieus onderwerp van studie. Hij beschouwde het als een lapmiddel dat gebruikt werd door 'reformisten', die niet toekwamen aan de kern van de zaak, de verdeling van produktiemiddelen.

Van der Veen laat deze verdeling grotendeels buiten beschouwing, omdat hij afwijkt van het standpunt van Marx dat zij allesbepalend is voor de verdeling van goederen en vrije tijd. Dit laatste vormt het onderwerp waar Van der Veen zich op concentreert in de hoofdtekst. Het proefschrift bevat naast dit Engelstalige deel van zes hoofdstukken ook zes artikelen die Van der Veen reeds eerder publiceerde. Al met al twaalf hoofdstukken van behoorlijk abstract niveau.

Reeds in het eerste hoofdstuk maakt de auteur zijn originele aanpak duidelijk. Bij hem gaat het niet om de historische noodzaak van de overgang tot het volledige communisme, zoals bij Marx, maar om een ethische invalshoek. Deze kan populair als volgt worden geformuleerd: wat levert een dergelijke overgang het individu op? In het eerste hoofdstuk plaatst de auteur een element centraal dat in *Het Kapitaal* slechts werd genoemd, maar dat volgens Van der Veen het heersende principe is van het communisme: de 'volledige en vrije ontwikkeling van elk individu'. Met deze algemene formulering wordt al duidelijk dat de studie zich niet beperkt tot het werk van Marx, want een dergelijk principe zou ook overgenomen kunnen zijn uit het liberale gedachtegoed.

Dit heersende principe moet volgens Van der Veen de toetssteen worden voor een communistische maatschappij. In het tweede hoofdstuk beschrijft hij hoe de verdeling in een dergelijke samenleving moet ontstaan vanuit een maatschappelijke basisstructuur, waarin de bronnen van inkomsten worden verdeeld. Een dergelijke structuur moet worden ingericht aan de hand van wat Van der Veen noemt een *ethische constitutie*. Deze wordt in het derde hoofdstuk beschreven. Met de constitutie wordt de gelijke toegang tot de bronnen van inkomsten geregeld. Onderdeel van deze constitutie zijn allereerst politieke rechten, toegang tot arbeid en onderwijs, zelf-eigendom en rechten op bestaanszekerheid. Met de ethische constitutie is volgens Van der Veen het statische deel van de marxistische rechtvaardigheidstheorie compleet. De theorie bezit daarnaast nog een dynamische component: door de verdelingsuitkomsten wordt de economische

situatie steeds verbeterd, waardoor op zijn beurt weer de ethische constitutie uitgebreid kan worden. Van der Veen geeft het voorbeeld niet, maar we kunnen hierbij denken aan betere onderwijsmogelijkheden, die weer leiden tot een beter recht op onderwijs. Deze dynamische component leidt uiteindelijk tot wat Marx een volledig communistische maatschappij noemde. Ook hier geldt echter dat een dergelijke theoretische constructie zo algemeen van aard is dat ook liberalen zich er gemakkelijk in kunnen vinden, afgezien van het in die kringen zo verfoeide woord communisme.

Bij de uitwerking van de rol die het heersende principe, de 'vrije en volledige ontwikkeling van iedereen', in deze theorie speelt, staat het begrip autonomie centraal. Van der Veen stelt: 'free development, I take it, is self-realisation on the basis of autonomous choice' (p. 15). Zelfrealisatie en autonomie zijn twee waarden die elkaar kunnen bijten: wanneer de staat een programma opstelt voor zelfrealisatie van burgers, wordt de autonomie van die burgers beperkt. Van der Veen geeft in een dergelijk geval de voorrang aan autonomie. Bij de inrichting van de maatschappij moet daarom niet gekozen worden voor één definitie van de doelen waarnaar gestreefd moet worden. Een dergelijke keuze leidt volgens Van der Veen tot paternalisme, iets waaraan ook Marx niet ontkwam. In deze kwestie lijkt de auteur meer te voelen voor het liberalisme, waarin veelal neutraliteit wordt gepropageerd ten aanzien van ideeën over 'het goede leven'.

Het afzien van paternalisme leidt tot een maximalisatie van de 'reële vrijheid' van mensen. Een andere voorwaarde voor een dergelijke vrijheid is volgens Van der Veen een gegarandeerd en zo hoog mogelijk basisinkomen: een uitwerking van het recht op bestaansmiddelen dat in de 'ethische constitutie' is opgenomen. De reeds eerder genoemde voorkeur voor autonomie en de keuze van de auteur om de produktiemiddelen niet centraal te stellen, brengen Van der Veen ertoe om zijn theorie niet te beperken tot de arbeider (de 'producer's conception') maar uit te breiden met de verdeling van vrije tijd (de 'citizen's conception'). Ook de maximalisatie van de vrijheid om wel of niet te werken is voor Van der Veen aanleiding om het basisinkomen te bepleiten.

Van der Veen heeft al regelmatig het basisinkomen aangeprezen, zoals ook blijkt uit de zes artikelen die aan de hoofdtekst zijn toegevoegd en waarin onder meer de economische haalbaarheid wordt beargumenteerd naar aanleiding van het pleidooi van de WRR voor een gedeeltelijk basisinkomen van enkele jaren terug. In het proefschrift wordt dit pleidooi nog eens theoretisch onderbouwd. Het wordt daarbij niet geheel duidelijk hoe een marxistisch perspectief deze onderbouwing kan leveren. Met de keuze om de verdeling van produktiemiddelen grotendeels buiten beschouwing te laten is dit perspectief naar mijn mening wel erg ver uit het zicht verdwenen. Van der Veen lijkt dit probleem aan te voelen, wanneer hij zegt: 'the theory that I have presented so far contains some controversial elements, which have to be assessed on their own merits, rather than by merely checking what Marx himself might have said.' Een opmerking die geheel op z'n plaats lijkt maar die wel de vraag oproept waarom het proefschrift wordt gepresenteerd als een marxistische theorie van rechtvaardigheid en vrijheid. In het vierde en vijfde hoofdstuk construeert Van der Veen twee 'toetsen' waaraan een interpretatie van het 'heersende principe' moet voldoen om nog te voldoen aan 'de wezenlijke elementen in Marx' doctrine van het kapitalisme'. Ten eerste moet de geschetste samenleving inderdaad een overgang zijn naar volledig communisme; ten tweede moet in die samenleving kapitalistische uitbuiting tot het verleden behoren behoren. Het zal

niemand verbazen dat Van der Veens eigen interpretatie glansrijk dit examen doorstaat. Als extra verrassing blijkt hierbij de sleutel te liggen bij het basisinkomen. Enigszins gesimplificeerd gesteld (dat moet haast wel met dit complexe proefschrift): wanneer iedereen een basisinkomen krijgt zal de beslissing om te gaan werken meer bepaald worden door de behoefte die een arbeider zelf heeft, zodat de communistische maatschappij een stap dichterbij komt; tevens zal de uitbuiting van arbeiders worden beëindigd omdat zij niet langer alsmear meer werk moeten verrichten. Hoewel Van der Veen dit niet bedoeld zal hebben, begint deze exercitie toch sterk te lijken op al die wasmidlenreclames waar het eigen produkt ook altijd glansrijk doorheen komt. Maar bovendien lijkt het mij weinig vruchtbaar om aan te tonen dat we ons nog steeds op verantwoord marxistisch terrein bevinden. Wat mij betreft had de auteur deze gedachtenoefening achterwege kunnen laten en meer nadruk mogen leggen op de confrontatie van marxistische en liberale ideeën over dit onderwerp. Het tweede hoofdstuk, waarin deze confrontatie plaatsvindt, is het meest overtuigende deel van de theoretische beschouwingen. De auteur geeft hier een antwoord op de vraag, hoe het heersende principe van de vrije en volledige ontwikkeling moet leiden tot een *verdeling* van goederen en vrije tijd. Daarvoor introduceert hij het door hem eerder bestudeerde *maximin-principe* zoals Rawls dat ook gebruikte: de verdeling moet zo worden ingericht, dat de positie van degenen die het slechtst af zijn wordt gemaximaliseerd. Van der Veen beargumenteert dat dit principe past in de ideeën van Marx over sociaal-economische gelijkheid en over het laten bestaan van bepaalde ongelijkheden.

Zoals gezegd wordt het theoretische deel van het proefschrift gevolgd door zes eerder geschreven artikelen. Deze worden door Van der Veen 'explorations' genoemd waarnaar hij regelmatig verwijst in de hoofdtekst. Dit roept soms enige verwarring op, omdat nu eenmaal niet iedereen het werk van de auteur op de voet gevolgd heeft en men daarom de argumentatie bijeen moet zoeken. Wanneer men toch de moeite daarvoor neemt, is aardig te zien hoe de theorie van Van der Veen in de loop der jaren is gevormd: je vindt niet zo snel een boek waarin de auteur met zichzelf in discussie gaat en de eigen artikelen aanvult.

E. Kreulen

Leslie Holmes, **The End of Communist Power. Anti-Corruption Campaigns and Legitimation Crisis**, Polity Press, Cambridge 1993.

Het nieuwe boek van Leslie Holmes, hoogleraar politieke wetenschap aan de Universiteit van Melbourne, is een vergelijkende studie naar persberichten over corruptie, beleidsuitspraken en maatregelen tegen corruptie en de effecten van die maatregelen in de Sovjetunie en China in de periode van 1965 tot omstreeks 1990. Het is ook een studie naar berichten over (en effecten van) anti-corruptie maatregelen in eenentwintig andere (voorheen) communistische landen, maar die landen krijgen om verschillende redenen minder aandacht.

Het begrip corruptie is notoir lastig te definiëren en te operationaliseren, zeker als die operationalisatie moet dienen voor een landen-vergelijkende studie. Men kan proberen

aansluiting te zoeken bij een bestaande juridische definitie, maar dat blijkt niet bevredigend; een bruikbare 'inter-subjectieve' definitie (wat wordt door de bevolking als corruptie gekwalificeerd?) bestaat ook niet. De zoektocht naar zo'n inter-subjectieve definitie is, denk ik, ook vergeefs om ten minste twee redenen: (1) 'de bevolking' bestaat niet, of liever: al spoedig blijken opvattingen over wat corrupt moet worden genoemd divers en dubbelzinnig, zodat toch altijd de 'stilerende activiteit' van de onderzoeker nodig is; (2) het is niet ondenkbaar dat je, als je een definitie in die richting zoekt, datgene kwijtraakt waarnaar je waarschijnlijk (mede) op zoek bent, te weten de discrepantie tussen formele, publieke regels enerzijds en meer of minder courante (steelse) praktijken anderzijds.

Holmes besteedt een kleine dertig bladzijden (in hoofdstuk 2: 'Towards a Definition and Taxonomy of Corruption') aan een inventarisatie en analyse van bestaande definities van corruptie en daaraan verwante begrippen als zwarte markt, informele economie, tweede economie, en formuleert ten slotte een eigen definitie. Onder corruptie verstaat hij in zijn boek:

Actions or non-actions – by an individual or small group of individuals occupying (an) official (party and/or state and/or legal and/or military and/or socially responsible) elective or appointed position(s) – that are perceived, by at least some criteria, to be improper and illegitimate in the particular sense of being seen as simultaneously against the collective (societal) interest and in the official's (officials') individual (self-regarding) interest (p. 77).

Holmes kijkt alleen naar hogere beamtten, partij-functionarissen, politici en militairen. Corrupte handelingen van 'lagere ambtenaren' beschouwt hij niet als corruptie, althans onderzoekt hij niet.

Bijna iedereen die in staats-socialistische systemen officieel werk heeft is in 'onze termen' ambtenaar. Holmes beperkt zijn beschouwing dus tot personen, functionarissen/beamtten, met taken die, heel grofweg, 'bij ons' ook door ambtenaren en politici zouden worden vervuld. Door die definitie vindt Holmes beter aansluiting bij ons courante noties over corruptie. Daaraan is voor de onderzoeker ook een praktisch voordeel verbonden: een beperking van een anders, en in de huidige opzet misschien toch nog, onmogelijk groot onderzoeksterrein. Holmes heeft ook een (andere) theoretische rechtvaardiging voor deze 'beperkende definitie'. Hij wil anti-corruptie maatregelen in verband brengen met, of interpreteren als, pogingen om een andersoortige legitimatie voor het systeem te vinden en is 'dus' in de eerste plaats geïnteresseerd in het handelen en in de behandeling van degenen die 'voorbeeldig' gedrag (moeten) tonen. Holmes schenkt geen aandacht aan 'het soort' corruptie-zaken (hun frequentie, de maatregelen daartegen, de reacties op die maatregelen) zoals die waarin onlangs in Utrecht uitspraak is gedaan. Daar hadden vuilnisophalers zich door middenstanders een paar honderd gulden per maand laten betalen om vuil mee te nemen voor de verwijdering waarvan die ondernemers anders, volgens wet en regel, aan de gemeente veel meer waren kwijt geweest. Die vuilnisophalers zijn ambtenaren – zoals hun collegae in Havana en Pyongyang dat ook zijn –, maar niet 'officieel genoeg' om te vallen binnen Holmes' definitie. Een 'forse fooi vooraf' aan een kelner om toegang te krijgen tot een staatsrestaurant in Pécs, Peking of Penza valt ook buiten Holmes' definitie; een bedrag aan de selectie-